

UDK: 370.153:316(045)

Nafisa XUJAYAROVA,
Axborot texnologiyalari va menejment universiteti, PhD
E-mail: xujayarova@inbox.ru

Pedagogika fanlari doktori, professor M.Shomirzayev taqrizi asosida

INKLYUZIYA GLOBAL TA'LIM TIZIMINING ASOSIY YO'NALISHLARIDAN BIRI SIFATIDA

Annotatsiya

Maqolada inklyuziv ta'limning rivojlanishida qator rivojlanayotgan davlatlarda xalqaro donor tashkilotlar, inklyuziv ta'lim bo'yicha nazariy va amaliy tadqiqotlarni amalga oshirgan, ilmiy va nazariy asoslari hamda inklyuziv ta'limni huquqiy darajada mustahkamlash bo'yicha tamoyillari bayon etilgan.

Kalit so'zlar: Inklyuziv ta'lim, inklyuziya, integratsiya, ta'lim siyosati, pedagogika va psixologiya, sotsiologiya va ta'lim menejmenti, strategik yondashuv.

ИНКЛЮЗИВНОСТЬ КАК ОДНО ИЗ ОСНОВНЫХ НАПРАВЛЕНИЙ ГЛОБАЛЬНОЙ СИСТЕМЫ ОБРАЗОВАНИЯ

Аннотация

В статье изложены научные и теоретические основы развития инклюзивного образования, а также принципы укрепления инклюзивного образования на правовом уровне международными донорскими организациями в ряде развивающихся стран, которые провели теоретические и практические исследования инклюзивного образования.

Ключевые слова: Инклюзивное образование, инклюзивность, интеграция, образовательная политика, педагогика и психология, социология и управление образованием, стратегический подход.

INCLUSION AS ONE OF THE MAIN AREAS OF THE GLOBAL EDUCATION SYSTEM

Annotation

The article outlines international donor organizations in a number of developing countries in the development of inclusive education, carried out theoretical and applied research on inclusive education, its scientific and theoretical foundations and principles for strengthening inclusive education at the legal level.

Key words: Inclusive education, inclusion, integration, educational policy, pedagogy and psychology, sociology and educational management, strategic approach.

Kirish. Mamlakatimizda imkoniyati cheklangan bolalar ta'lim-tarbiyasi va ularning ijtimoiy hayotga moslashuviga qulay sharoitlar yaratib berilmoqda. Ularni jamiyatga integratsiya qilish, avvalo, imkon qadar salomatligini tiklash maqsadida "Imkoniyati cheklangan bolalar uchun umumiy ta'lim loyihasi" asosida ish yuritib kelinmoqda. O'zbekiston Respublikasi Vazirlar Mahkamasining 2021 yil 12 oktyabrdagi 638-son "Alohida ta'lim ehtiyojlari bo'lgan bolalarga ta'lim berishga oid normativ huquqiy xujjatlarni tasdiqlash to'g'risida"[1]gi qarori va boshqa xujjatlarda kadrlar masalasi, ta'lim mazmunini modernizatsiyalash, jarayonni metodik va didaktik ta'minlash vazifalari belgilab berilgan.

Mavzuga oid adabiyotlar tahlili. So'nggi yillar mobaynida inklyuziv ta'lim ko'plab davlatlarda umumiy tan olingan ta'lim paradigmasiga aylangan. Uning rasmiy huquqiy asoslari qabul qilingan Salamanca Deklaratsiyasi orqali mustahkamlangan bo'lib, ushbu hujjat: adolatli ta'lim tizimini yaratish; inklyuziv jamiyat tamoyillarini shakllantirish; har bir bolaning teng huquqli ta'lim olishini kafolatlash tamoyillarini ilgari surgan.

Biroq, inklyuziv ta'lim joriy etilganiga qaramay, ushbu pedagogik fenomen hanuzgacha qizg'in bahs-munozaralarga sabab bo'lmoqda. Ko'plab xorijiy tadqiqotchilar ta'kidlaydiki, butun pedagogika tarixida hech bir masala inklyuziya kabi uzoq va keng ko'lamli bahslarni keltirib chiqarmagan [2].

Inklyuziv ta'lim tushunchasining mohiyati bo'yicha ilmiy qarashlar turlicha bo'lib, uning mazmuni va ta'rifiga nisbatan yagona yondashuv mavjud emas. Tadqiqotchilar tomonidan ushbu konsepsiyani talqin qilishda bir necha asosiy nazariy yondashuv shakllangan.

1. Inklyuziv ta'lim – umumiy ta'lim muhitida nogiron bolalarni to'laqonli ishtirokini ta'minlash.

2. Inklyuziv ta'lim – ta'lim olish uchun maxsus sharoit yaratish jarayoni. Boshqa bir guruh tadqiqotchilar inklyuziya tushunchasini maxsus pedagogik xizmatlar va yordam ko'rsatish tizimi bilan bog'liq jarayon sifatida izohlashadi.

"Inklyuziya – bu nogiron bolalarni o'z yashash joylarida joylashgan umumta'lim maktablarida ta'lim olish jarayoni bo'lib, ularga o'ziga xos ehtiyojlarini hisobga olgan holda maxsus pedagogik yordam ko'rsatiladi"[3].

Inklyuziya – ijtimoiy-falsafiy tamoyil sifatida. "Inklyuziya – bu jamiyat va ta'lim tizimining har bir bolaning o'ziga xosligini tan olishga asoslangan falsafiy konsepsiyadir".

"Inklyuziyani umumiy ta'lim tizimiga qo'shimcha element sifatida emas, balki ta'lim jarayonining ajralmas qismi sifatida ko'rish lozim. Aks holda, inklyuziv ta'limni samarali joriy etish imkonsiz bo'ladi"[4].

Nemis olimi A. Sander inklyuziv pedagogikani integratsion pedagogikaning keyingi bosqichi deb ta'riflaydi. Unga ko'ra, inklyuziya asosan integratsiya uchun yetarli huquqiy, ilmiy va ijtimoiy asosga ega bo'lgan davlatlarda rivojlanishi mumkin.

Tadqiqot metodologiyasi. Lingvistik nuqtai nazardan, "integration" ingliz tilida "bitta yaxlit tizimga qo'shilish" ma'nosini bildiradi. "Inclusion" esa "qo'shish, kiritish" ma'nosini anglatib, transliteratsiya qilingan holda "inklyuziya" tushunchasini hosil qiladi. Ushbu atama quyidagi so'zlar bilan bog'liq:

"include" – o'z ichiga olmoq,

"including" – qo'shib olgan holda,

"inclusive" – barcha uchun ochiq, istisnosiz [5].

Demak, "integratsiya" va "inklyuziya" tushunchalari mohiyat e'tibori bilan farqlanadi: Integratsiya – nogiron bolalarning umumta'lim tizimiga qo'shilish jarayoni; Inklyuziya – barcha bolalar uchun boshlang'ichdan ochiq, teng imkoniyatlar yaratish tamoyiliga asoslangan ta'lim modeli.

Inklyuziv ta'limning rivojlanishidagi asosiy muammo uni amaliyotda to'liq amalga oshirish masalasidir. Bugungi kunga kelib, inklyuziya quyidagi sohalarida keng tadqiq qilingan:

Falsafa – inklyuziv ta'lim tenglik va huquqiy adolat tamoyillariga asoslanganligini ta'kidlaydi. Ta'lim siyosati – inklyuziya global ta'lim tizimining asosiy yo'nalishlaridan biri

sifatida belgilangan. Pedagogika va psixologiya – o'quv jarayonini ehtiyojlariga moslashtirish uchun turli metodik yondashuvlar ishlab chiqilgan. Sotsiologiya va ta'lim menejmenti – inklyuziya jamiyat taraqqiyotining muhim omillaridan biri sifatida ko'rib chiqilmoqda.

Bu savollarga aniq amaliy javoblar yo'qligi pedagoglar va ta'lim tizimi uchun asosiy muammolardan biri bo'lib qolmoqda. Inklyuziv ta'lim global miqyosda muhim masala sifatida e'tirof etilgan.

2006-yilda qabul qilingan BMTning Nogironlar huquqlari to'g'risidagi konvensiyasi inklyuziv ta'limni davlat darajasida qo'llab-quvvatlash zarurligini ta'kidlagan. Ushbu xalqaro hujjat: har bir bolaning ta'lim olish huquqini himoya qiladi; nogiron bolalar uchun maxsus sharoitlar yaratishni majburiy qiladi; hukumatlar tomonidan ta'lim siyosatini inklyuziv tamoyillar asosida rivojlantirishni talab qiladi. Ushbu konvensiya ko'plab davlatlar uchun inklyuziv ta'limni rivojlantirishda asosiy turtki bo'ldi va milliy ta'lim siyosatlarida yangi qonunchilik normalarini shakllantirishga xizmat qildi.

Inklyuziv ta'lim ko'plab davlatlarda ta'lim islohotlarining ustuvor yo'nalishlaridan biri deb e'lon qilingan. Biroq, ba'zi mamlakatlarning ta'lim qonunchiligida inklyuziyani cheklovchi omillar mavjud.

Inklyuziv ta'limni amaliyotga tatbiq etishda muammolar yuzaga kelishining asosiy sabablari quyidagilardan iborat:

Antidiskriminatsion siyosatning zaifligi – ayrim mamlakatlarda inklyuziya tushunchasi to'liq qabul qilinmagan va qo'llab-quvvatlanmaydi.

Inklyuziyaning maqsadi va mohiyatining noto'g'ri talqin qilinishi – ba'zi davlatlarda inklyuziv ta'lim faqat nogiron bolalar uchun mo'ljallangan deb qaraladi.

Maxsus va umumta'lim tizimlarining uzviy integratsiyasidagi qiyinchiliklar – inklyuziyaning to'liq amalga oshirilishi uchun maxsus ta'lim va umumiy ta'lim tizimlari o'zaro uyg'unlashishi lozim.

Davlatning faol aralashuviga ehtiyoj – inklyuziv ta'limni muvaffaqiyatli amalga oshirish uchun hukumat tomonidan aniq huquqiy asoslar va iqtisodiy resurslar ajratilishi kerak.

Bu omillar inklyuziyaning qator mamlakatlarda muvaffaqiyatli joriy etilishiga to'sqinlik qilmoqda. Shu sababli, xalqaro tajribani o'rganish muhim ahamiyatga ega.

Yaponiya inklyuziv ta'limni amalga oshirishda umumiy va maxsus ta'lim tizimlarining integratsiyalashgan modelidan foydalanmoqda.

Avstraliya hukumati inklyuziv ta'limni mamlakat ta'lim tizimining asosiy yo'nalishi sifatida mustahkamlagan. Mamlakatda "Inclusive Education Policy Statement" (Inklyuziv ta'lim siyosati to'g'risida bayonot) qabul qilingan. Melburn deklaratsiyasi ("Obrazovanie molodeji") – Avstraliya hukumatining barcha ta'lim idoralari inklyuziv ta'lim bo'yicha hamkorlikka chaqiruvchi hujjati hisoblanadi. Hukumat inklyuziv ta'lim siyosatini yagona tizimga keltirish va har bir ta'lim muassasasida amalga oshirish uchun aniq strategiyalar ishlab chiqmoqda.

Bu yondashuv Avstraliyada inklyuziv ta'limning muvaffaqiyatli rivojlanishiga xizmat qilmoqda, chunki u faqat pedagoglarni emas, balki ta'lim tizimining barcha ishtirokchilarini inklyuziv jarayonga jalb qilishga yo'naltirilgan.

Germaniyada inklyuziv ta'lim masalasi davlat siyosati darajasida nisbatan kechroq ko'rib chiqila boshlagan bo'lsada, hozirgi kunda mamlakat hukumati "Milliy harakatlar rejas" (Nationaler Aktionsplan) deb nomlangan keng qamrovli dastur asosida inklyuziyani ta'lim tizimining barcha bosqichlariga tatbiq etishga kirishgan.

Tahlil va natijalar. Mazkur loyihaning asosiy maqsadi:

ta'lim tizimida inklyuziv yondashuvni rivojlantirish;

Nogiron bolalar uchun ta'limni yanada qulay va moslashtirilgan shaklda tashkil etish; ushbu strategik yondashuv ta'lim tizimini modernizatsiya qilish va inklyuziyani jamiyatda qabul qilinishiga erishish yo'nalishlariga asoslangan [6].

UNESCOning 2014–2021-yillar uchun global ta'lim strategiyasi inklyuziv ta'limni rivojlantirish bo'yicha quyidagi

ADABIYOTLAR

1. O'zbekiston Respublikasi Vazirlar Mahkamasining 2021 yil 12 oktyabrdagi 638- son "Alohida ta'lim ehtiyojlari bo'lgan bolalarga

asosiy tamoyillarni belgilaydi: ta'lim sifatini oshirish va inklyuziv yondashuvni uyg'un ravishda rivojlantirish; har bir bolaning shaxsiy ehtiyojlarini hisobga olgan holda ta'lim dasturlarini moslashtirish; mamlakatlarning milliy va mintaqaviy xususiyatlarini inobatga olgan holda inklyuziv ta'lim modelini ishlab chiqish. YUNESCO strategiyasining innovatsion jihati shundaki, inklyuziya ta'lim tizimining yangilanishi uchun asosiy talab sifatida ko'rilmogda.

Inklyuziya nafaqat huquqiy-me'yoriy tamoyillar asosida amalga oshirilishi lozim, balki u demokratik jamiyatning asosiy qadriyatlaridan biriga aylanishi kerak.

Britaniyalik taniqli pedagog P. Westwood inklyuziv ta'lim bo'yicha nazariy va amaliy tadqiqotlarni amalga oshirgan[7]. U Buyuk Britaniyada inklyuziv ta'limni huquqiy darajada mustahkamlash bo'yicha quyidagi tamoyillarni ilgari suradi: har bir pedagog inklyuziv sinfda ishlashga tayyor bo'lishi lozim; har bir maktab inklyuziv muhit yaratish uchun barcha zarur sharoitlarga ega bo'lishi kerak; ta'lim ehtiyojlari turlicha bo'lgan bolalarni birgalikda o'qitish jamiyatdagi inklyuziv madaniyatni shakllantirishga xizmat qiladi. Britaniya modelining ustunligi shundaki, bu mamlakatda inklyuziv ta'limning huquqiy va amaliy jihatlari pedagogik faoliyatning ajralmas qismi sifatida qaraladi. Demak dunyoning turli mamlakatlarida "maxsus ta'lim ehtiyojlari" tushunchasi turlicha talqin qilinadi[8]:

Germaniya, Gretsiya, Vengriya, Islandiya, Niderlandiya, Ispaniya va AQSh – bu davlatlarda inklyuziv ta'lim asosan nogiron bolalar uchun mo'ljallangan bo'lib, ularning umumta'lim muhitiga qo'shilishi ustuvor vazifa hisoblanadi.

Chexiya, Estoniya, Finlyandiya, Latviya, Norvegiya, Portugaliya va Buyuk Britaniya – bu mamlakatlarda inklyuziya nogiron bolalar bilan bir qatorda kam ta'minlangan oilalar farzandlari va iqtidorli bolalarni ham qamrab oladi.

Avstraliya va Yangi Zelandiya – bu davlatlarda inklyuziv ta'lim qo'shimcha pedagogik yordamga muhtoj barcha bolalar uchun mo'ljallangan bo'lib, individual yondashuv tamoyiliga asoslanadi.

Shvetsiya – bu mamlakatda inklyuziv ta'lim tizimi ehtiyojmand bolalar uchun maxsus sinflar tashkil etish orqali amalga oshiriladi, bu esa bolalarning individual ta'lim jarayoniga moslashuvini ta'minlashga yo'naltirilgan.

Xulosa va takliflar. O'zbekistonda inklyuziv ta'limni rivojlantirishda xorijiy tajribadan foydalanish quyidagi yo'nalishlarga e'tibor qaratishni talab qiladi. O'zbekistonda inklyuziv ta'limni takomillashtirish uchun quyidagi chora-tadbirlarni amalga oshirish lozim: inklyuziv ta'limning jamiyatdagi o'rni va ahamiyati bo'yicha keng targ'ibot ishlarini olib borish; imkoiyati cheklangan bolalar ota-onalari va sog'lom bolalar ota-onalari uchun maxsus ma'rifiy dasturlar ishlab chiqish; majburiy malaka oshirish dasturlarini joriy qilish; o'qituvchilarning inklyuziv madaniyatini shakllantirish bo'yicha trening va seminarlarni tashkil etish; ota-onalarni inklyuziv ta'lim jarayoniga jalb qilish; ota-onalar bilan hamkorlikda imkoiyati cheklangan bolalar uchun maxsus ta'lim dasturlarini ishlab chiqish; oilalarni pedagogik jarayonga jalb qilish bo'yicha maxsus dasturlarni yo'lga qo'yish; bolalarda psixologik, pedagogik va fiziologik xususiyatlarni erta aniqlash; maxsus ta'lim dasturlarini erta yoshdan joriy qilish; pedagoglar, psixologlar, logopedlar va boshqa mutaxassislarining tizimli hamkorligini yo'lga qo'yish; maktab va ijtimoiy xizmatlar o'rtasidagi hamkorlikni kuchaytirish.

Xalqaro tajribalar shuni ko'rsatadiki, inklyuziv ta'lim nafaqat pedagogik fenomen, balki jamiyatning umumiy ijtimoiy-madaniy qadriyatlarini tizimining ajralmas qismi hisoblanadi. U to'liq samara berishi va keng qabul qilinishi uchun jamiyatda inklyuziya tamoyillarini chuqur shakllantirish zarur[9]. Buning uchun quyidagi asosiy shartlar bajarilishi lozim: inklyuziv qadriyatlarini bolalikdan shakllantirish; nogiron va maxsus ehtiyojlangan ega bolalarni ijtimoiy qabul qilish darajasini oshirish; pedagoglarning inklyuziv madaniyatga moslashuvi va metodik tayyorgarligini takomillashtirish maqsadga muvofiqdir[10].

- ta'lim berishga oid normativ hujjatlarni tasdiqlash to'g'risida"gi qarori;
2. Beacham, N., Rouse, M. Student teachers' attitudes and beliefs about inclusion in inclusive practices / N. Beacham, M. Rouse // *Journal of Research in Special Educational Needs*. - 2012. - Vol. 12. - P.3-11.
  3. Пихтовников Г.Л. Творческий потенциал молодого рабочего// Состояние и пути реализации в производственном коллективе: Дис... канд. филос. наук. -М., 1989. -175 с.
  4. Матюшкин А.М. Загадки одаренности: проблемы практической диагностики. - М.: Шк.-Пресс, 1993. - 127 с.
  5. Берне Р. Развитие Я-концепции и воспитания. - М.: Прогресс, 1986. Беспалько В.П. Слагаемые педагогической технологии. - М.: Педагогика, 1989.-192 с
  6. Niemeyer, M. The rights to inclusive education in Germany/ M. Niemeyer // *The Irish Community Development Law*. – 2014. - Vol. 3(1). – P49-64.
  7. Weswood, P. Commonsense methods for children with special needs. - Routledge, 2007. - 542p.
  8. Sultanmurodovna, K. N., & Zebuniso, Q. (2025). Pedagogical Theories on the Education of Children with Disabilities. *Spanish Journal of Innovation and Integrity*, 39, 147-149.
  9. Sultanmurodovna, X. N. (2023). Technology for the development of professional competence based on a creative approach. *Confrencea*, 3(03), 28-31.
  10. Begmatova Sevara Nematovna "The role and significance of specific competence types in the training of future teachers in modern education" ISBN 978-1-64945-234-4 DOI <https://doi.org/10.5281/zenodo.7527949>. CUTTING EDGE-SCIENCE 2022 Shawnee, USA November December.